

חוברת לימוד והגות

ויצא

10 שאלות לשאול סביב שולחן השבת

עשר שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "ויצא — הבריחה לחרן": יציאה שאין בה דבר מבריחה מאולתרת, ארבע־עשרה שנות הכנה, שתי ברכות כדי להיעשות ישראל, תפילת ערבית, והלילה שבו יעקב פוגע ב"מקום".

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פרשת ויצא

01	ארבע־עשרה שנה לפני היציאה
02	יעקב צריך להיעשות ישראל
03	הכוכבים והעפר
04	תפילת התווך
05	חמישית בלבד
06	הלילה שבין ההבטחה להתגשמותה
07	ויפגע במקום
08	חותם בשני המקומות
09	מי שתופס את מקומו של אחר
10	המלך המכבה את האורות

הצגה

יעקב עוזב את באר שבע לחרן, והכתוב מקפיד להזכיר ששמע אל אביו ואל אמו. יש לו את ברכתם ואת עצתם: לך. ובכל זאת אין הוא שקט, והוא הולך תחילה להתיעץ עם שם ועבר, אנשי הסמכות של התקופה.

השאלה

מדוע נדרשות ארבע־עשרה שנה כדי להחליט לצאת, כשההורים כבר אמרו לו לצאת?

התשובה

"וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם" (בראשית כח, ז); ארבע־עשרה שנה שנטמן בבית עבר (מגילה יז, א).

היציאה הזאת בעייתית כשלעצמה, והמדרש אינו מתחמק מכך. האם מותר לעזוב את ארץ ישראל משום שאנו מפחדים, משום שאיננו מרגישים בה עוד בטוחים? האם מותר להעדיף את החיים בחרן במחיר הסכנה לאבד שם באמת את הזהות? מה יהיה עם יעקב שם? כדי לברר את השאלה הזאת, לדעת אם היציאה הייתה מוצדקת אם לאו, נדרשו לו ארבע־עשרה שנה.

שם ועבר הם אלה ששמרו על זהותו של העברי למרות דור הפלגה, למרות התפרקות האנושות לשבעים אומות. הם נשארו נאמנים לזהות הזאת וביקשו להעבירה דרך משפחת אברהם. אצלם הולך יעקב להצטייד.

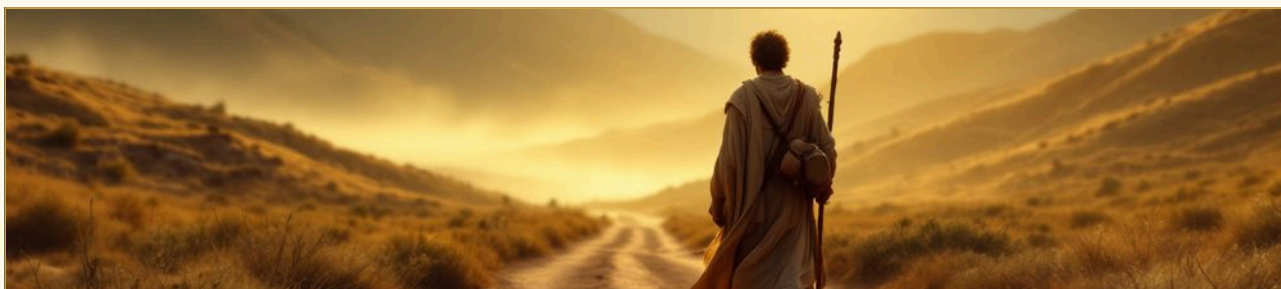
אפשר לתמוה על משך הזמן. הוא מלמד שלעולם אין מצטיידים די הצורך כדי לצאת למסע כזה.

מסקנת הרב

שם ניסה להתחזק כדי לעמוד בחיי הגלות, משום שהוא חושש מן הכישלון.

לקח לשולחן

לעתים קרובות אנו יוצאים לדרך מהר, ומצטיידים אחר כך. לפני השינוי הגדול הבא בחיינו, אל מי היינו הולכים להתיעץ? ומה היינו לוקחים עמנו כדי לא להפוך לאדם אחר?

הצגה

יעקב יוצא עם שתי מטרות: להימלט מעשו ולמצוא אישה שלא מבנות כנען. אבל הרב מוסיף מטרה שלישית, השולטת על שתי האחרות: הוא האב השלישי, ועליו מוטל ממד ישראל.

השאלה

מה ההבדל בין להיות יעקב לבין להיות ישראל, ומדוע צריך לצאת כדי להיעשות השני?

התשובה

הרב: "יעקב צריך להיעשות ישראל".

יעקב אינו יכול לשאת בת כנענית בלי למשכן את זהותו העתידית. אבל הוא גם לא ויתר על דבר אחר: לשוב יום אחד מגלותו אצל לבן בביטחון רב הרבה יותר, כדי שיוכל לעמוד מול עשו. הוא אינו יוצא רק כדי לברוח.

כי ממד יעקב וממד ישראל אינם זהים. ממד יעקב הוא ממד לאומי, לאומיות כשלעצמה. ממד ישראל הוא זהות רוחנית: הוא שמעניק לו את התואר האוניברסלי "אדם", הוא שממליך אותו אל אנושות חדשה שהוא יהיה מחולל שלה.

כדי לעבור מזה לזה אין די בברכה אחת. לכן, אומר הרב, יעקב יוצא מצויד בשתיים.

מסקנת הרב

אל נשכח שהוא האב השלישי, ובתור שכזה מוטל עליו ממד ישראל.

לקח לשולחן

להשתייך לעם, ולשאת מסר לכל בני האדם: השניים אינם הולכים תמיד יחד. אצלנו, מה שייך ל"יעקב" — מוצאנו ומנהיגנו, ומה שייך ל"ישראל" — מה שיש לנו להביא לעולם?

הצגה

יעקב יוצא מצויד בשתי ברכות. ברכת אברהם דיברה על כוכבי השמים; ברכת יצחק, אומר הרב, מדברת על עפר הארץ. השתיים אינן אומרות אותו דבר.

השאלה

האם יש לתלוש את האדם אל השמים או לשקע אותו באדמה, ומה נעשה ישראל כשהוא מקבל את שניהם?

התשובה

"הבט נא השמימה וספר הכוכבים אם תוכל לספר אתם... כה יהיה זרעך" (בראשית טו, ה).

ברכת אברהם תולשת את האדם משגרת החיים ומכוונת אותו אל מבט שמימי. הוא הוצא החוצה והוזמן לספור את הכוכבים, אם יוכל. הזרע שה' מצפה לו מאברהם הוא זרע השואף אל השמים, אל הגובה: רוחניות.

אבל האם יש לתלוש את האדם מן החיים כאן למטה? לא. באה אז הברכה השנייה, ברכת יצחק: כעפר הארץ. אתה תהיה מעורב בפיתוח הארץ, בכל הבעיות הכרוכות בחיי היומיום.

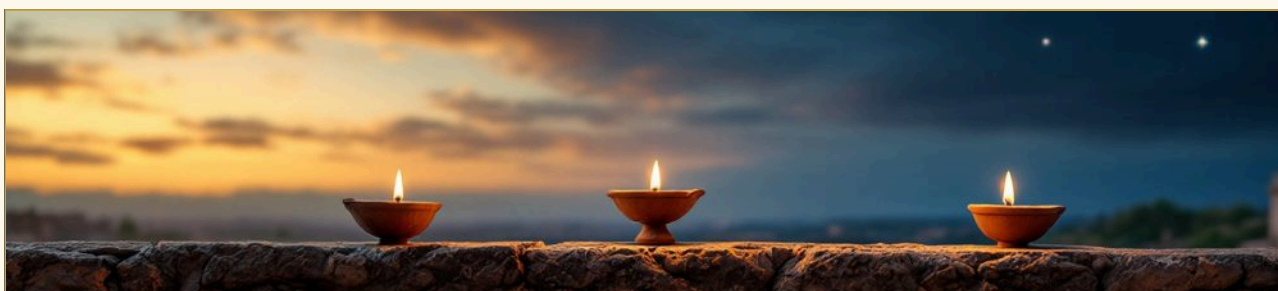
ותהיה ישראל רק אם יהיה לך קול יעקב, אבל תשתמש בידי עשו. דרכו של יעקב רוחנית כולה; ידו של עשו מעשית, חומרית. אבל קשה להגשים זאת על אדמת נכר.

מסקנת הרב

מהו ישראל? להיות בעת ובעונה אחת יעקב ועשו.

לקח לשולחן

יש מי שיודעים רק לחלום ויש מי שיודעים רק לעשות. לאיזה צד נוטה כל אחד? ומה כדאי לנו לשאול השבוע מידיו של מי שנראה לנו ארצי מדי?

הצגה

עצותיהם של שם ועבר אינן מספיקות ליעקב: הוא ישאל גם את ה', בתפילה. וכל אחד מן האבות תיקן אחת משלוש תפילות היום, וכל אחת נושאת את חותמו.

השאלה

מדוע תפילתו של יעקב היא תפילת ערבית, ומה היא אומרת על האדם המתפלל אותה?

התשובה

אברהם תיקן תפילת שחרית, יצחק תיקן תפילת מנחה, יעקב תיקן תפילת ערבית (ברכות כו, ב).

תפילת שחרית היא של אברהם. היא ההתחלה, צבועה כולה בחסד: בנקודת המוצא של היום מודים על האפשרויות הניתנות לנו. אברהם שאף להשתחרר מן ההתניה של חוקי הטבע.

יצחק תיקן את המנחה, תפילת נטות היום. זו התכלית, שעת הסיכום: מה עשינו בזמננו, מה עשינו בחיינו? אם תפילת שחרית נושאת את מידת החסד, זו נושאת את מידת הדין: יש לתת דין וחשבון. יצחק הוא מי שמרכז את חייו כולם על מזבח.

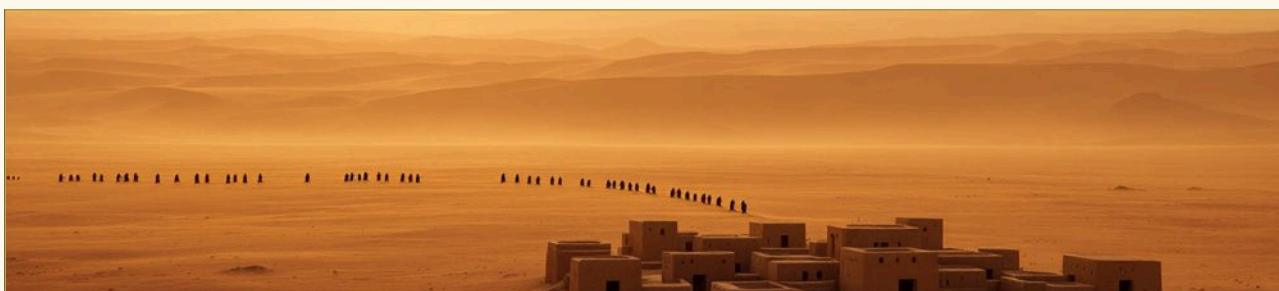
יעקב, לעומתם, נמצא במרחב הזמן שבין השמים לארץ, בין שחרית למנחה. תפילתו היא ערבית, תפילת הערב, בין היום שמסתיים לזה שעוד לא התחיל.

מסקנת הרב

יעקב זקוק לרחמים, הוא זקוק להשגחה יוצאת דופן.

לקח לשולחן

בבוקר מודים, אחר הצהריים מסכמים, בערב מבקשים עזרה. איזו משלוש התפילות האלה באה לנו באופן הטבעי ביותר? ומתי נזקקנו לאחרונה לעזרה שחרגה ממהלך הדברים הרגיל?

הצגה

יעקב הולך להצטייד אצל שם ועבר משום שהוא מפחד. לא רק מעשו: הוא מפחד מן הכישלון. ולכישלון הזה, אומר הרב, יש שם בתולדות ישראל.

השאלה

מאיזה כישלון חושש יעקב, ומה קורה לאמונה כשעליה לעבור למעשה?

התשובה

"אחד מחמשה יצאו" ממצרים (רש"י על שמות יג, יח).

זה כישלון יציאת מצרים. כמה יצאו? חמישית העם; ארבע חמישיות לא יצאו. הבעיה היא תמיד בעיית האמונה. כשאנו עומדים מול ציפיתנו, האם אנו מסוגלים לוותר על הכול כדי להיענות לה?

העם במצרים ודאי ביטא את יהדותו בכל צורתיה. אבל כשבא משה לבשר לו שה' עומד להוציאם ממצרים ולהוליכו אל ארץ ישראל, ארבע החמישיות לא יכלו להגשים זאת. היהדות אינה מצטמצמת לאמונות מופשטות או לעמדות פילוסופיות: עניינה להגשים את הציפייה הזאת.

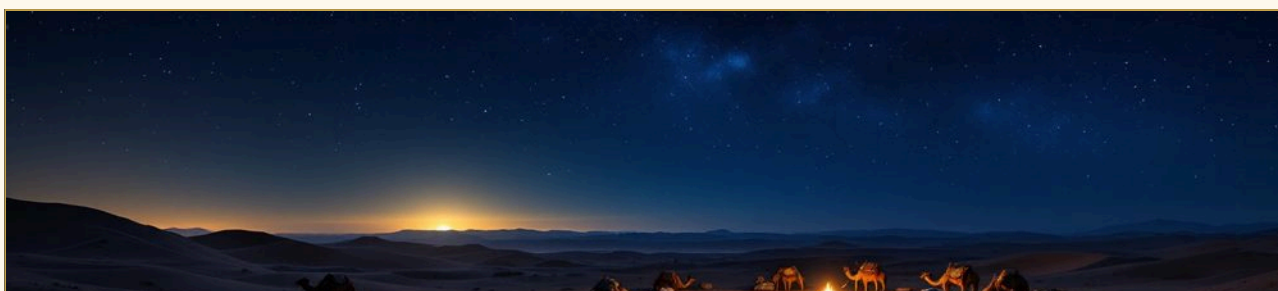
עשרים שנותיו של יעקב אצל לבן הן תבנית מוקדמת של הגלות הזאת. כשם שיעקב יוצא מבית לבן עם שלד של משפחה שלמה, כך ייצא העם ממצרים לאחר שאיבד את ארבע חמישיותיו, אבל עם המבנה של בית ישראל.

מסקנת הרב

מהי אמונה? לתאם את עקרונות חיינו עם המציאות.

לקח לשולחן

לכולנו יש אמונות שאנו מזהירים עליהן בשמחה. איזו מהן, אצלנו, נשארה ברמת העיקרון? מה היה חסר לנו כדי שתעבור אל המציאות — והאם היינו מן החמישית שיצאת?

הצגה

המבנה של בית ישראל, אומר הרב, דורש בגרות. הוא קובע אז עיקרון על ההבטחות שבכתוב: על מה שמפריד בין הרגע שבו הן ניתנות לבין הרגע שבו הן מתגשמות.

השאלה

אם הבטחה כבר כדרכה להתגשם מרגע שניתנה, מדוע היא מתמהמהת, ומאין בא הלילה?

התשובה

"מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?" (הגדה של פסח).

מרגע שהבטחה ניתנת בכתוב, היא כבר בדרך להתממש. השאלה היא מה ישיב האדם להבטחה הזאת. אולי אינו מוכן; אולי אינו עושה דבר כדי לזכות בה. העיכוב אינו בא מלמעלה, ולכן אנו מוצאים את עצמנו שקועים בלילה.

והנה אין מצווה המיוחדת ללילה. כל המצוות מרוכזות במהלך היום; הלילה לפעמים רק משלים את מה שלא נעשה. לכן שואלים בפסח מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות: הלילה הזה מאיר כיום, הוא נחשב כיום, זה ליל שימורים שבו חושבים מחדש על יציאת מצרים.

המעבר הזה של האדם דרך הלילה בעייתי אפוא כשלעצמו. ואת הלילה הזה יצטרך יעקב לעבור.

מסקנת הרב

הזמן העובר בין ההבטחה למימושה הוא הזמן שאנחנו מאבדים.

לקח לשולחן

בכל משפחה יש הבטחות שממתינות: פרויקט, פיוס, שיבה. איזו ממתינה אצלנו? ומה, מצדנו, מעכב אותה?

הצגה

הכתוב אומר: "ויפגע במקום וילן שם". במרחב אין פוגעים. והמילה "מקום" היא גם אחד הכינויים שבהם אנו מכנים את הקב"ה.

השאלה

את מה בדיוק פוגש אדם בורח, כשהוא מגיע למקום שאפילו שמו אינו נזכר?

התשובה

"הוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו" (בראשית רבה סח, ט).

"מקום" הוא כינוי של הקב"ה, ופירושו המרחב. שום חפץ אינו יכול להתקיים בלי מרחב משלו: שום דבר אינו תלוי באוויר. המרחב הוא שנותן קיום ממשי לכל דבר. "ברוך המקום": ברוך מי שמבטיח את קיומו של כל דבר. הוא מכיל את הבריאה כולה; הוא מקומו של עולם, ואין העולם מקומו.

לכן בעולם האשכנזי מנחמים אבל באמירת "המקום" ולא בשם אחר: מי שנפטר מן העולם אין לו עוד מקום, אבל יש מקום אחר, המקיף את כל המקומות, והוא שיתמוך בכס. הרב מציין גם שהגימטריה של "מקום", מאה שמונים ושש, היא סכום ריבועי אותיות השם.

אבל במרחב אין "פוגעים". חז"ל קוראים כאן תפילה: יעקב הפציר לקבל התגלות שתעיד לו שישב מן המסע הזה בשלום.

מסקנת הרב

המקום הוא המקום המצדיק את קיומה של כל ישות.

לקח לשולחן

כשאנו מנחמים מישהו, מה אנו אומרים לו? ולכל אחד מאיתנו: מהו ה"מקום" — בית, אדם, תפילה — שמחזיק אותו עומד כשהכול מתנדנד?

הצגה

הכתוב מקפיד לומר שיעקב יצא מבאר שבע והלך חרנה. היה יכול להסתפק באמירה לאן הלך. הרב נעצר על היציאה הזאת, ועל המקום שהוא המקום בה"א הידיעה.

השאלה

מדוע התורה אומרת מאין יעקב יוצא, ולא רק לאן הוא הולך?

התשובה

"ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה" (בראשית כח, י).

כשאדם עוזב מקום, רואים איזה חותם השאיר בו, איזו הילה. אבל גם המקום שאליו הוא מגיע מקבל משהו: זו דרך אחרת לעטר אותו, לתת לו תואר של "מקום", לעשותו ראוי למגורים. חז"ל מקרבים את היציאה הזאת ליציאת משה מעם פרעה כדי לפנות אל ה': לפני שיעזוב את באר שבע, גם יעקב רוצה לשאול את הרצון האלוהי.

המקום בה"א הידיעה הוא הר המוריה, מקום בניין המקדש. ממנו התפשט המרחב כולו, ולכן המקום הזה הוא תמצית המרחב, הרחם של הבריאה כולה. שם קבע הבורא את קשרו עם העולם שברא.

ואצל יעקב מתגלה ממד ה"מקום" הזה, משום שעשה את העולם הזה ראוי לשכינה: הוא חיבר בין השמים לארץ, ובמרחב המפריד ביניהם הציב סולם.

לקח לשולחן

כל אחד מאיתנו משאיר חותם במקומות שהוא עובד: בית, כיתה, עבודה. איזה חותם השארנו במקום האחרון שעזבנו? ומה אנו מביאים למקום שאליו אנו מגיעים?

הצגה

בלילה, האדם שיצא ממקומו נתון בסכנה. הרב מזכיר אז מי בתורה נידון לגלות, ומה זה אומר על המרחב המיוחד לכל אחד.

השאלה

מדוע הגלות היא עונשו של מי שגזל מאחר את מרחבו?

התשובה

"נע ונד תהיה בארץ" (בראשית ד, יב).

נידון לגלות מי שהרג בשגגה: קובעים לו מקום מקלט, פן ירדפהו אחד מבני המשפחה מתוך נקמה. וקין, שהרג את אחיו, שומע: נע ונד תהיה בארץ.

כי עצם טבעו של המרחב שבו אנו חיים, המיוחד לנו, עלול לדון אותנו לגלות, פשוט משום שמנענו מאדם אחר את מרחבו שלו: גירשנו אותו ממנו.

אפשר אמנם להיות "ממלא מקום", לתפוס את מקומו של מישור באופן זמני, להשלים את מה שלא הספיק לעשות. אבל מלכתחילה לכל אחד יש מקומו, מה שמאפשר לו לחיות. ואת המקום המיוחד לו הוא עלול לאבד באשמתו.

מסקנת הרב

כל אדם אין לו תחליף, לכל אדם יש שליחות למלא.

לקח לשולחן

אנו תופסים בקלות את מקומם של אחרים: בעבודה, בין האחים, אפילו סביב השולחן הזה. ממי לקחנו השנה את מקומו? ומהו מקומו שלנו, זה שאיש אינו יכול למלא במקומו?

הצגה

הכתוב אינו אומר רק "כי בא השמש". חז"ל דורשים שה' השקיע את החמה שלא בעונתה, משום שהיה צריך לעכב את יעקב במקום הזה.

השאלה

מדוע היה צריך להביא את הלילה על אדם בורח, ומה אפשר למצוא בחושך?

התשובה

ה' השקיע את החמה שלא בעונתה כדי לדבר עם יעקב בצנעה (בראשית רבה סח, י).

כשמלך רוצה להתייחד עם אוהבו, הוא מורה לכבות את האורות: פירוש הדבר שהוא רוצה באמת לדבר עמו בצנעה. מדובר כאן בשיחה המעודדת את יעקב לצאת אל העולם החיצון. בלעדיה לא היה יכול להבוע את התואר ישראל, לא היה יכול להיות אדם.

בלילה אנו מאירים באור מלאכותי משום שאנו מפחדים להישאר בחושך. בלילה אנו חסרי אונים, מתחננים לרחמים; ביום אנו מגלים את העולם, בלילה אנו מגששים ונוגעים רק בשברים של מה שסביבנו. אבל ללילה יש יתרון: כשאני נשאר לבדי מול עצמי, חושב את עצמי מחדש בבדידות הזאת, אני יכול להצטייד בכוחות חדשים.

אל נשכח שהיום, בלוח העברי, מתחיל בלילה. לא אני מסיים את יומי בלילה: הלילה הוא שממשיך אותי אל היום.

מסקנת הרב

הלילה טעון בתוכנית לעתיד.

לקח לשולחן

אנו מאירים את לילותינו משום שאנו מפחדים להישאר בחושך. מה אנו עושים בשעות האפלה שלנו: ממלאים אותן או עוברים אותן? ומה לימד לבסוף הלילה הקשה האחרון את כל אחד מאיתנו?